

At være i centrum

Magt og minde – højstatusbegravelser
i udvalgte centre 950-1450

*Redigeret af
Mikael Manøe Bjerregaard
& Mads Runge*

At være i centrum

Magt og minde – højstatusbegravelser
i udvalgte centre 950-1450

Rapport fra tværfagligt seminar afholdt
i Odense, 10. februar 2016

*Redigeret af
Mikael Manøe Bjerregaard & Mads Runge*

With English summaries

Kulturhistoriske studier i centralitet – Archaeological &
Historical Studies in Centrality, vol. 1, 2017

Forskningscenter Centrum – Odense Bys Museer
Syddansk Universitetsforlag/University Press of Southern Denmark

At være i centrum
Magt og minde – højstatusbegravelser i udvalgte centre 950-1450

Rapport fra tværfagligt seminar afholdt i Odense, 10. februar 2016

Kulturhistoriske studier i centralitet – Archaeological & Historical Studies in Centrality, vol. 1, 2017

Udgivet af Forskningscenter Centrum – Odense Bys Museer – Syddansk Universitetsforlag/
University Press of Southern Denmark 2017
ISBN 978 87 408 3114 6
© Fagredaktionen og de pågældende forfattere

Fagredaktion: Mikael Manøe Bjerregaard & Mads Runge
Grafisk tilrettelæggelse: Bjørn Koch Klausen

Forsideillustration: Bispegraven i Skt. Albani Kirke, Odense. Foto: Odense Bys Museer

Tryk: Narayana Press
Antal: 300

Distribution:

Odense Bys Museer
Overgade 48
5000 Odense C
museum@odense.dk
www.museum.odense.dk

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M
press@forlag.sdu.dk
www.universitypress.dk

Indhold

Graven og manden i domkirken Skt. Albani Odense

- en kilde til overleveringen af 1000-tallets bispehistorie

Af Jakob Tue Christensen & Jesper Hansen

Nadversættet fra bispegraven i Odense Skt. Albani Kirke

Af Mikael Manøe Bjerregaard

Monumenterne i Jelling

Fornyet tradition på tærsklen til en ny tid

Af Anne Pedersen

Navnløse biskopper

Den vestdanske kirkes (næsten) forhistoriske tid, 1072-1134

Af Michael H. Gelting

Mellem gravkult og glemsel

Nogle betragtninger om danske bispegrave fra ældre middelalder og deres overlevering

Af Birgitte Bøggild Johannsen

Ihukommelse mellem embede og slægt

- senmiddelalderlige biskoppers selvscenesættelse og mindekultur

Af Tine Kondrup

Navnløse biskopper

Den vestdanske kirkes (næsten) forhistoriske tid, 1072-1134

Af Michael H. Gelting

Den navnløse bispegrav i Skt. Albani Kirke i Odense er ikke den eneste gåde i de vestdanske stifters historie i årtierne omkring år 1100. Inden vi vender opmærksomheden mod spørgsmålet om den gravlagtes identitet, kan det være nyttigt at se på to andre tilfælde fra perioden, hvor udenlandske kilder giver nogle sparsomme, men vigtige oplysninger om danske biskopper, uden at vi har den ringeste mulighed for hverken at sætte navn på dem eller at bestemme, hvilke stifter de var knyttet til. Disse i alt tre gåder vil illustrere, hvor uendelig lidt de skriftlige kilder oplyser om kirkehistorien i Danmark vest for Storebælt i tiden fra 1072 til 1134. Til slut vil jeg anstille nogle betragtninger over, hvorfor vi har dette eklatante ”hul” i den historiske overlevering. De går ud på, at de tidlige biskopper ikke i sig selv var i stand til at etablere institutionel stabilitet, kontinuitet og tradition. Først med oprettelsen af domkapitler opstod institutioner, som havde disse egenskaber, og som dermed kunne blive egentlige kultur- og videnscentre. Det skete tidligst i 1070’erne i Dalby (snart afløst af Lund) og Roskilde, men processen var først fuldbgyrdet med stiftelsen af domkapitlet i Aarhus kort før 1200.

To danske biskopper på Det Første Korstog

Den tyske årbog, som går under navnet *Annalista Saxo* – den sachsiske årbogsforfatter – anfører under året 1097, at to danske biskopper ledsagede en broder til den danske konge på Det Første Korstog (Nass 2006: 492). Den anonyme annalist skrev sin årbog – formentlig i en gejstlig institution i eller nær Magdeburg i det østlige Sachsen – hen mod midten af 1100-tallet; afslutningstidspunktet (bortset fra senere tilføjelser) kan bestemmes til mellem 1148 og 1152 (Nass 2006: VIII-IX). Hans værk var i vid udstrækning en sammenskrivning af ældre forlæg, men da nogle af disse kilder siden er gået tabt, har årbogen betydelig selvstændig kildeværdi. Ofte afskrev anna-

listen sine forlæg ordret eller med kun små, sproglige ændringer.

Oplysningen om den danske kongebroders og de to biskoppers deltagelse i Det Første Korstog er en af de mange, som *Annalista Saxo* hentede fra de såkaldte Paderborn-annaler. Denne kilde er nu tabt, men dens indhold har i vidt omfang kunnet rekonstrueres på grundlag af senere årbøger og krøniker, der benyttede den som forlæg (Scheffer-Boichorst 1870). Listen over de prominente deltagere i Det Første Korstog genfinder man i en væsentlig senere verdenshistorie, Gobelin Persons *Cosmidromius*. Gobelin Person (1358-1421) opholdt sig i sin ungdom ved pavehoffet i Italien, hvilket indbragte ham en udnævnelse til pavelig subkollektor i Paderborn, dvs. den pavelige embedsmand, som indkrævede de indtægter, der tilkom paven i Paderborn Stift. I denne stilling opnåede han fra 1389 flere indbringende præsteembeder, og da han ragede uklar med bystyret i Paderborn, gik han i tjeneste hos den stedlige biskop (Jansen 1900: VII-XXXVII). Han skrev flere værker, hvoriblandt *Cosmidromius* er det mest betydningsfulde. I sin første skikkelse gik denne verdenshistorie til 1406 (Jansen 1900: XXXVII-XL; Berg 1987-1989). Gobelin Person hentede mange oplysninger fra Paderborn-annalerne. Han meddeler ganske vist kun den danske konges broders deltagelse i korstoget og ikke de to danske biskopper (Jansen 1900: 36), men det er mere sandsynligt, at Gobelin så mange år efter begivenhederne fandt denne detalje irrelevant, end at *Annalista Saxo* skulle have tilføjet den. Scheffer-Boichorst inkluderede den da også i sin rekonstruktion af den tabte Paderborn-årbog (Scheffer-Boichorst 1870: 104). Hildesheim-årbogen benyttede formentlig også Paderborn-annalerne til sin omtale af begyndelsen af Det Første Korstog (Scheffer-Boichorst 1870: 104; Nass 1996: 218). Den stærkt forkortede notits, som kort efter 1137 blev tilføjet i margenen og dermed blev hårdt beskåret ved en senere indbinding, kan næppe have indeholdt detaljerne om den danske konges broder og

hans ledsagere (Waitz 1878: 59, sml. VIII).

I forbindelse med 1097-notitsen er det nødvendigt at inddrage Franz-Josef Schmales kritik af Scheffer-Boichorsts rekonstruktion af Paderborn-annalerne, idet Schmale betvivlede, at Gobelin Person i det hele taget havde benyttet dette tabte værk (Schmale 1996: 16). Dette synspunkt hænger sammen med Schmales hypotese om, at den tabte årbog aldeles ikke var skrevet i Paderborn, men i stedet i benediktinerklosteret Corvey, som i modsætning til Paderborn havde en lang og veldokumenteret tradition for historieskrivning (Schmale 1996: 21-25). Da hypotesen ikke kunne støttes på sikre indicier, har Schmales forslag til en ny betegnelse for Paderborn-annalerne, nemlig *Annales Corbeienses maiores* – de større Corvey-annaler – dog ikke fundet genklang i forskningen (Nass 1996: 211). Schmales kritiske revision indebar, at han i 1097-notitsen kun anså den første sætning for at være afledt fra det tabte annalværk, idet denne sætning som nævnt tillige optræder i Hildesheim-årbogen (Schmale 1996: 39). Det må bemærkes, at den seneste udgiver af *Annalista Saxo*, Klaus Naß, i sin markering af den sachsiske annalists lån fra Paderborn-annalerne ikke har accepteret Schmales ”minimalistiske” rekonstruktion af den tabte årbog, idet Naß fortsat bygger på Scheffer-Boichorsts rekonstruktion. En afklaring af spørgsmålet ville fordre en nøje sammenligning af Gobelin Persons *Cosmidromius* med *Annalista Saxo* i deres helhed, hvilket ikke er muligt inden for denne artikels rammer. Vi må nøjes med at konstatere, at Schmales afvisning af Gobelin Persons benyttelse af Paderborn-årbogen ikke ændrer noget ved, at der er en åbenbar og nær sammenhæng mellem Gobelins 1097-notits og den tilsvarende tekst hos *Annalista Saxo*. Dersom Schmales opfattelse skulle være korrekt, vil denne sammenhæng være uforklaret, idet han ikke i øvrigt tog stilling til Gobelin Persons kilder; i så fald må det derfor indtil videre forblive et åbent spørgsmål, om verbaloverensstemmelsen mellem *Annalista Saxo* og *Cosmidromius* i resten af 1097-notitsen skyldtes, at Gobelins oplysninger stammede direkte fra *Annalista Saxo*, eller om man må forudsætte en anden tabt fælles kilde.

Paderborn-annalerne synes at være sluttet med året 1144, men allerede fra de første år af 1100-tallet bærer de præg af at være forfattet samtidig med eller kort efter de begivenheder, de omtaler. Inden da bygger de på ældre kilder, frem til 1098 blandt andet på Hasungen-annalerne (Scheffer-Boichorst 1870: 82-83); men da også Hasungen-annalerne hører til de tabte kilder, som må rekonstrueres på grundlag

af deres ekko i senere årbøger, er det vistnok usikkert, om oplysningen om den danske konges broders og de to biskoppers deltagelse i Det Første Korstog stammede derfra. Faktisk virker denne oplysning som et indskud, der er blevet hæftet på fortegnelsen over korstogets ledere.¹ Denne fortegnelse må Paderborn-annalerne have haft fra en anden kilde; det er tænkeligt, at annalisten – som under alle omstændigheder må have været sachser – fandt, at korsfarerne fra naboriget mod nord ikke burde lades uomtalt i en beretning, som han i øvrigt havde hentet fra en kilde, som ikke havde det samme geografiske perspektiv, og at det dermed er en selvstændig tilføjelse. I hvert fald må oplysningen om den danske deltagelse i korstoget hos *Annalista Saxo* og Gobelin Person gå tilbage til en kilde, som var tidsmæssigt ganske nær på begivenhederne, og i sin nøgterne, faktuelle form giver den ikke grund til at tro andet, end at oplysningen er korrekt, ligesom resten af opregningen af deltagerne i korstoget er det.

Når danske historikere længe forholdt sig dybt skeptisk til efterretningen om dansk deltagelse i Det Første Korstog, skyldes det en anden kilde, som uafhængigt af Paderborn-annalerne meddeler en ganske anderledes bloddryppende historie om de danske korsfarere. Albert (eller Adalbert), kannik i Aachen, deltog ikke selv i korstoget, men i de første årtier af 1100-tallet indsamlede han flittigt beretninger fra hjemvendte korsfarere og sammenskrev dem til en righoldig og dramatisk krønike om Det Første Korstog og de første tyve år af Kongeriget Jerusalems historie. I betragtning af hans kildegrundlag kan det ikke undre, at hans værk er af stærkt svingende kildeværdi, snart ganske troværdigt, snart påviselig fejlagtigt, og undertiden gengiver han rene skrøner (Jacobsen 1977-1980). Albert af Aachen fortæller, at den danske konges søn Svend (*Sueno*) i spidsen for en styrke på 1500 mand var kommet nogle dage bagud fra korsfarernes hær. På vej gennem Lilleasien for at slutte sig til belejringen af Antiochia blev de overfaldet af tyrkerne, og efter en hård kamp blev de alle dræbt. Sammen med danskerne rejste Florina, en datter af hertugen af Burgund og enke efter fyrsten af Philippi, idet hun håbede på ægteskab med den danske prins; det lykkedes hende at flygte fra massakren på sit muldyr, men såret af flere pileskud blev hun til sidst fanget og halshugget sammen med den danske kongesøn. Derefter ombragte tyrkerne en gruppe syge korsfarere, som søgte helbredelse ved de nærliggende varme kilder. Nogen danske biskopper er der ikke tale om (*Recueil* 1879: 376-377). Som allerede påpeget i Paul Riant's pionerarbejde om den

skandinaviske deltagelse i korstogene indeholder Albert af Aachens fortælling flere inkonsistenser og urimeligheder. Navnlig er der ingen som helst holdpunkter for at indordne den skønne Florina i de burgundiske hertugers genealogi, og det bliver ikke bedre ved at antage, at ”hertug” var en fejl for ”greve”; heller ikke greverne af Burgunds stamtavle har plads til en Florina. Desuden forekommer det ekstremt usandsynligt, at en af disse fyrsters døtre skulle være blevet byzantinsk gift inden Det Første Korstog, og der var ikke nogen fyrste af Philippi (i det nuværende nordøstlige Grækenland), eftersom byen stod direkte under den byzantinske kejsers administration (Riant 1865: 146-152).

De senere års danske korstogsforskning har søgt at rehabilitere Albert af Aachens fortælling ved at koble den til årbogsnotitsen fra Paderborn-annalerne (Møller Jensen 2000: 294-296; Lind *et al.* 2004: 25-26). Der er imidlertid grund til at holde de to kilder skarpt adskilt. Det er muligt, at der er en kerne af sandhed bag Albert af Aachens fortælling, nemlig at den danske kongesøn og hans mænd var kommet til at sakke agterud for korsfarerhærens hovedstyrke, og at de blev overfaldet og massakreret af tyrkerne; de senere danske årbøgers og krønikers såvel som de øvrige korstogskilders tavshed herom har ikke nogen afgørende vægt i betragtning af, at de første danske berettende kilder er fyrré år senere end begivenhederne, og i betragtning af, at korstogskrønikernes forfattere langt fra var alvidende og desuden var selektive i de informationer, de viderebragte. Men Albert af Aachens fortælling forekommer at have været godt på vej ind i legendernes verden, allerede da Albert nedskrev den.

Selv navnet på den danske prins er der grund til at tvivle på. Svend Estridsen havde ganske vist en søn ved navn Svend, men han fik et ganske andet endeligt. Ifølge Saxo var denne Svend den ældste af Svend Estridsens tilbageværende sønner, da nyheden om Erik Ejegods død på Cypern nåede Danmark i 1104. Ved Svend Estridsens død i 1076 var en borgerkrig blevet undgået ved en aftale om arvefølgen mellem hans sønner, hvor det altid var den ældste tilbageværende søn, som skulle overtage tronen, når den regerende konge døde. Nu var det altså Svend Svendsens tur, og han begav sig straks mod Viborg for at tage kongenavn; men inden han nåede så langt, blev han syg og døde, og det blev i stedet Niels, der som den sidste af Svend Estridsens sønner kom til at regere landet (Saxo 12.7.6-12.8.3; Friis-Jensen & Fisher 2015: bd. 2, 892-897). Saxos kilde hertil er ukendt, og det er blevet foreslået, at historien om

Svend Svendsens forgæves forsøg på at vinde kronen var frit opfundet for at miskreditere hans efterkommere, Henrik Skadelår og hans sønner (Friis-Jensen & Fisher 2015: bd. 2, 892 note 28); men selve Svends eksistens er der ingen tvivl om. Saxos historie strider således imod Albert af Aachen. Det skal indrømmes, at da Svend Estridsens talrige sønner var avlet med mange forskellige kvinder, kunne det vel ikke udelukkes, at to af dem fik det samme fornavn; det var Hal Kochs løsning, da han udarbejdede stamtavlen over kongeslægten til sit bind af Politikens Danmarkshistorie (Koch 1963: 62-63). Der er dog nok mere sandsynlighed for Paul Riants antagelse om, at Albert af Aachen ganske enkelt betegnede sin danske kongesøn med faderens navn (Riant 1865: 150), snarest fordi han ikke kendte hans rigtige navn.²

Konklusionen på denne gennemgang af kildematerialet må da være, at det eneste, der kan stå fast som nogenlunde sikkert om den danske deltagelse i Det Første Korstog, er *Annalista Saxos* oplysning om, at en broder til den danske konge deltog sammen med to biskopper, utvivlsomt også fra Danmark. Hvem var da de to biskopper, som drog ud mod Det Hellige Land i 1097? Vi ved det ikke. Det eneste, vi kan sige med en vis grad af sikkerhed, er, at det ikke var biskop Asser af Lund eller biskop Arnold af Roskilde; i hvert fald ikke, hvis vi antager, at de to korsfarerbiskper mistede livet på vej gennem Lilleasien. Det levner seks mulige biskopper, nemlig alle de vstdanske. Vi har ikke sikkerhed for at kende navnet på biskoppen i 1097 for nogen af stifterne Odense, Børglum, Viborg, Aarhus, Ribe eller Slesvig (Møller Jensen 2000: 295 med note 47).³

Rovmord på tre danske biskopper

Den næste beretning, vi skal se på, er også ganske farverig, og den involverer også nogle danske biskopper som bipersoner. Under året 1112 anfører Albert af Stade i sin verdenshistoriske årbog, *Annales Stadenses* (Stade-årbogen), at forvalteren af grevskabet Stade (fig. 1), Friedrich, og hans broder Ulrich på et tidligere tidspunkt havde pågrebet tre danske biskopper, da de rejste igennem området med en større formue i rede penge. De druknede de tre biskopper og hele deres følge i Elben og beholdt deres penge.

I forhold til denne begivenhed er Albert af Stade en forholdsvis sen kilde, eftersom han forfattede sin årbog i årene fra 1240 til 1256. Om hans oprindelse vides intet sikkert, om end der er en høj grad af

Fig. 1. Kort over de i artiklen omtalte lokaliteter omkring Stade. Illustration: Michael Gelting og Odense Bys Museer.
Maps showing the locations around Stade mentioned in this article.

sandsynlighed for, at han stammede fra en slægt af ministerialer i Bremen Stifts tjeneste (Hucker 1978: 333-342);⁴ han dukker op i et diplom i 1224, hvor han var kannik ved domkapitlet i Bremen og førte titel af magister, hvilket viser, at han havde fået en videregående uddannelse, formentlig i udlandet. Derefter indtrådte han i benediktinerordenen og blev prior ved Mariaklosteret i Stade, hvor han ved abbed Christophs død i 1232 efterfulgte denne som abbed. Albert misbilligede munkenes slappe overholdelse af benediktinerreglen, og i 1236 rejste han til Rom og udvirkede et brev fra pave Gregor IX til ærkebiskoppen af Hamburg-Bremen, hvorved ærkebiskoppen bemyndigedes til at omdanne Mariaklosteret til et cistercienserkloster, dersom det ikke lod sig gøre at stramme op på disciplinen under benediktinerreglen. Ærkebiskoppen indkaldte hele konventet til et møde, hvor han pålagde munkene at overholde deres regel, hvis de ville undgå at blive overført til cistercienserordenen. Han fulgte imidlertid aldrig op på sin formaning trods gentagne henvendelser fra ab-

bed Albert, og efter mere end tre års strid og ballade (*tumultus*) gav Albert op, nedlagde sit embede og indtrådte i franciskanernes nylig stiftede ordenshus i Stade. Samtidig påbegyndte han sin historiske årbog. Årbogen slutter som nævnt med året 1256, men da den paverække, den indeholder, ender med Urban IV's død 2. oktober 1264, har Albert måske været lidt bagud med sin fyldigere beretning. Albert døde en 9. februar; året er uvist, men hvis han arbejdede på sit værk til det sidste, var det formentlig i 1265 (Lapenberg 1859: 271-272, 366-367).

Langt det meste af Albert af Stades mægtige kompilation var direkte afskrift fra ældre værker; fra og med de sidste år af 1000-tallet indeholder den stadig mere fyldige efterretninger om det regionale aristokratis genealogi og historie, der synes at stamme fra en tabt, lokal årbog, som også er afspejlet i andre annaler fra regionen (Hucke 1956: 58-59, 205-210). I nogle tilfælde kan det påvises, at oplysningerne er unøjagtige, men som helhed anses denne del af årbogen for at være en værdifuld og nogenlunde pålidelig

kilde til regionens historie (Patzé 1977-1980).

En af de tidligste af disse lokale efterretninger er den fortælling, hvori rovmordet på de tre danske biskopper indgår som en ikke helt uvæsentlig detalje. Det er umagen værd at genfortælle den, både fordi den giver en fornemmelse af karakteren af Alberts oplysninger, og fordi dateringen af rovmordet afhænger af fortællingens ikke helt klare kronologi.

Under året 1112 beretter Albert af Stade, at grev Eilmar (Egilmar) den Yngre af Oldenburg, søn af Eilmar og Rikenze,⁵ som var Ida af Elsdorfs datter, gjorde krav på arven efter denne Ida, skønt fyrsterne af Stade, nemlig markgrev Udo og hans søn Heinrich, havde besiddet denne arv ukæret hele deres liv (fig. 2).⁶ Ida var af fornem slægt fra Schwaben, idet hun var broderdatter til kejser Henrik III (1039-1056) og søsterdatter til biskop Bruno af Toul, som blev pave under navnet Leo IX (1049-1054). Hun ægtede Lippold (Leopold), som var søn af fru Glismod,⁷ og fødte Oda, nonne i Rintelen. Siden købte hun datteren fri af klosteret og gav hende til den russiske konge,⁸ med hvem hun fik sønnen Warteslaw (fejlskrivet for Jaroslaw). Da den russiske konge var død, lod Oda en umådelig formue begrave i jorden og lod de mænd dræbe, som havde begravet den, så de ikke kunne afsløre skatten. Derefter vendte hun hjem til Sachsen med sin søn og resten af sin formue. I et nyt ægteskab fik hun datteren Aliarina, moder til grev Burchard af Loccum, som landgrev Hermann af Winzenburg siden snigmyrdede, skønt han dog var Hermanns vasal. Warteslaw (Jaroslaw) blev kaldt hjem til Rusland, hvor han kom til at herske i faderens sted.⁹ Inden sin død fandt han den formue, som moderen havde skjult.

Ida havde også en søn, grev Ekbart, som markgrev Udo I (af Stade) dræbte i Wistedt nær Elsdorf, skønt han dog var hans slægtning. Da Ida således stod uden arvinger, drog hun til Rom til sin onkel, pave Leo, som rådede hende til fromt at forlade sine skyldnere deres skyld; så da hun vendte hjem til Elsdorf, tilgav hun Udo drabet på sønnen, og for at kunne nyde sit gods i fred gjorde hun Udo til sin arving, idet hun adopterede ham. Til gengæld gav Udo hende omfattende godser på livstid.

Ud over Lippold (Leopold) ægtede Ida to mænd, nemlig grev Dedo og grev Etheler Hvide, som begge var grever i Ditmarsken og blev dræbt dér. Den ene af dem avlede med hende datteren Rikenze, som blev gift med grev Eilmar af Oldenburg. En anden datter var Akarina (Aliarina), moder til Burchard af Loccum. En søn af Ida var Burchard, storprovst i Trier, som siden blev ærkebiskop,¹⁰ og som opførte stenhuset i Elsdorf.

Da Ida var død, tilfaldt hendes arv markgrev Udo I († 1057), hvem den også tilkom på anden vis; for da i mange år ingen af hendes æt havde gjort krav på arven, tilfaldt den kongen, som skænkede den til Bremens bispestol. Men Udo I holdt grevskabet Stade som len af ærkebiskoppen, og Idas arv lå netop i hans grevskab. Så Udo I og Udo II og Udo II's søn Heinrich besad arven ukæret indtil 1112, hvor Eilmar den Yngre af Oldenburg gjorde krav på den; men han blev afvist af Friedrich, som forvaltede grevskabet på markgrevernes vegne.

Denne Friedrichs mormor og moder var kommet sejlene fra England, men led skibbrud i grevskabet Stade, og efter den gamle rets strenge regler blev både de skibbrudnes personer og deres gods kongens ejendom. Pigerne blev anbragt som kammerpiger hos Udo I's hustru Oda. Der var tre døtre. Den ene blev moder til Warding af Bliedersdorf – som blev fader til Werno, Warding og Tezo af Linden – og til en pige, som blev moder til Sicco, som blev fader til Hermann af Poppenborstel og Robert Mullen. Den anden datter fik Aldo – fader til Bertold af Elm og Arnold af Bevern – og en anden søn, som blev fader til Ernst af Emmelndorf og Balduin af Horechthorpe (muligvis Harrendorf). Den tredje datter ægtede Reinold, som med hende avlede sønnerne Friedrich og Ulrich og døtrene Odilia, som blev abbedisse i Heeslingen, og Rocelen, som ægtede Waldesthorpe.¹¹ Sønnerne blev begunstiget og uddannet af deres herrer (dvs. markgreverne af Stade), og som voksne fik de overladt forvaltningen af nogle godser.

På den tid ville tre biskopper fra Danmark rejse gennem landet, og de medbragte en stor sum penge. De nævnte brødre (Friedrich og Ulrich) druknede dem i Elben med hele deres følge og stjal pengene; og skønt de fortjente Guds vrede for denne gerning, blev de meget velhavende i det timelige liv. Så længe Udo I og Udo II levede, fornægtede Friedrich aldrig sin stands åg (altså at han var ufri, livegen), og derfor blev han sat i spidsen for forvaltningen af grevskabet Stade, som han kvalificerede sig til ved sin indsigt og handlekraft. Men Ulrich begyndte på Udo II's tid at hævde, at han var fri, og han opsøgte kejser Henriks hof.¹² Da markgrev Udo så Ulrich hos kejseren i Goslar, udbad han sig en kendelse om, at han havde ret til at gøre krav på sin livegne, uanset hvor han fandt ham. Da markgreven havde opnået kendelsen, gav han Ulrich en mægtig øretæve. Kejseren blev opbragt, og alle greb til våben, men da parterne var lige stærke, lykkedes det at få sagen forliget.

Det var på de to brøders opfordring, at Udo I dræbte Idas søn Ekbart. Efter Ulrichs død havde hans

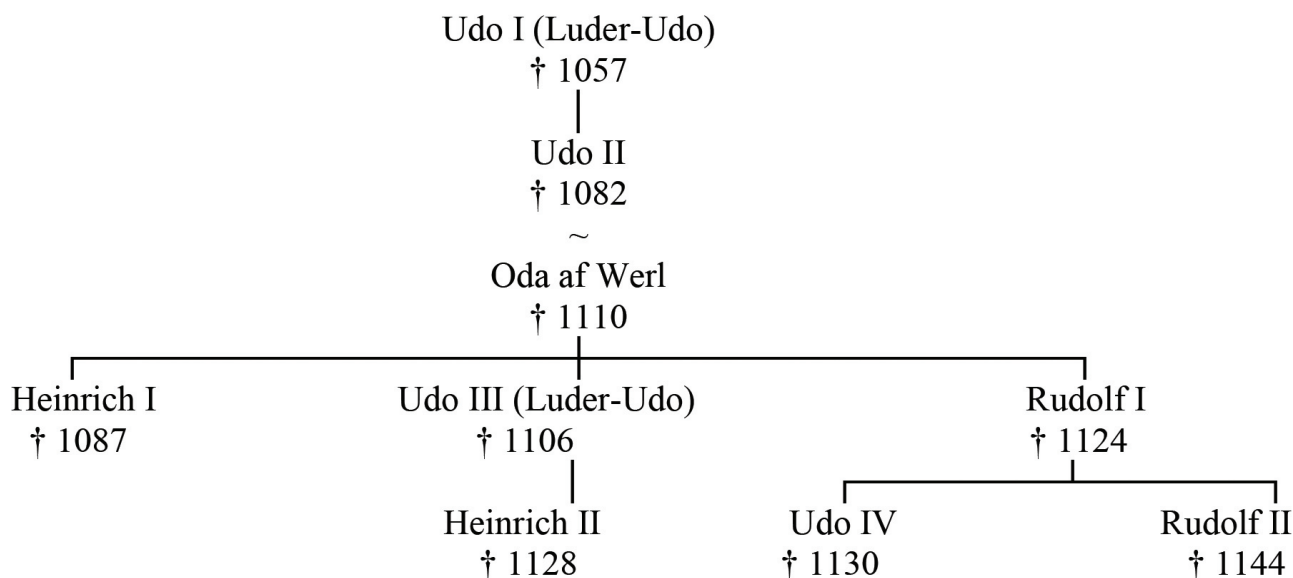

Fig. 2. Stamtavle over greverne af Stade fra midt i 1000-tallet til slægten uddøde i mandslinien. Illustration efter Huckle 1956: Stammtafel A.

Pedigree of the Stade margraves from mid-eleventh century until the male line died out.

søster, abbedissen af Heeslingen, en dag badet i badstuen. Da hun havde glemt sin kam, beordrede hun tjenestepigen til at hente den. Pigen vendte rædselsslagen tilbage og sagde, at Ulrich sad i badstuen, og en neger (*Ethiops*) kæmmede ham med abbedissens kam. Fruen beordrede hende truende til at hente kammen. Pigen gik tilbage til badstuen og blev siden fundet død dér.

Da markgrev Udo II døde, var sønnen Heinrich kun en dreng, og på hans tid begyndte Friedrich at stræbe efter sin frihed, da han var meget velhavende og stod for forvaltningen af grevskabet og alt drengens gods.¹³ Han drog til den sidste kejser Henrik (V)¹⁴ og gav ham 40 mark guld, som stammede fra de tre druknede biskoppers formue, for at få lov til at hævde sin frihed med vidnesbyrd i det grevskab, han forestod. Men hertug Luder (Ludger, hertug af Sachsen; siden tysk konge og kejser som Lothar III) var fjendtlig stemt mod Friedrich, fordi denne havde kæmpet hårdt mod hertugen i den krig, han i sin tid førte mod markgrev Udo.¹⁵ Hertugen ansporede derfor ærkebiskoppen af Bremen til at rejse krav på Friedrich som Bremerkirkens livegne, for det var i Bremerkirkens grevskab, at Friedrichs bedstemor og moder var faldet i trældom ved skibbruddet. I 1112 sendte kejseren derfor sin udsending for at afgøre sagen, og da retten var sat i Rahmstorf, mødte ærkebiskop Friedrich med hertug Ludger, grev Rudolf (I af Stade) og hans brodersøn drengen Heinrich (II af Stade) og grev Friedrich¹⁶ med sine vidner, som var uadelige (*plebeis*), og som han kunne formå til at sværge på

hvad som helst. Men grev Rudolf ville ikke udsætte sin mangeårige ejendomsret (dvs. til Friedrich) for et letfærdigt vidnebevis, og da han var ankommet med en betydelig styrke, førte han Friedrich bort som fange og spærrede ham inde på Salzwedel, indtil kejseren befriede Friedrich fra fængslet for ikke at få skam ved at beholde guld, som var givet forgæves; kejseren beholdt længe Friedrich hos sig, da denne ikke kunne vende tilbage til sin hjemegn. Til sidst blev Friedrich dog fuldstændig genindsat i sine rettigheder; han arbejdede siden altid på at ydmyge sine herrer, og han undergravede dem effektivt, da han var yderst velhavende og en fremragende og dynamisk begavelse. Da nu markgrev Heinrich førte et tomt fyrstenavn, mens Friedrich levede i overflod både på sin herres godser og på dem, som han selv havde erhvervet sig på forskellig vis, sluttede grev Rudolf og hans nevø, den unge markgrev Heinrich, sig sammen og rykkede mod Stade med en stor hærstyrke. Men da Friedrich hørte dem trænge ind i byen, flygtede han ud af den anden ende af byen, og det lykkedes ham med nød og næppe at undslippe sine forfølgere i ly af natten og skoven. Efter således at være undsluppet opsøgte han hertug Ludger og gav ham både, hvad han kunne give, og hvad han ikke kunne give. Mens fyrsterne af Stade beslaglagde alt, hvad Friedrich havde besiddet, opførte Ludger borgen Vörde,¹⁷ og han indkaldte alle hertugdømmet Sachsens stridskræfter for at genindsætte Friedrich. Men da Rudolf var død (1124), blev Friedrich genindsat i sine tidligere besiddelser (Lappenberg 1859: 319-321).

Historien om Friedrich af Stade har fået en del opmærksomhed i tysk forskning, fordi den er det tidligste eksempel på, at en *ministerialis* kunne svinge sig op til en stærk magtposition og betydelig rigdom (Bosl 1950: 108-109; Hücke 1956: 92 note 659). Ministerialerne var en interessant socialgruppe, idet de var livegne – deres person tilhørte altså deres herskab – men i kraft af de embeder, de varetog i deres herskabs tjeneste, kunne de opnå en udpræget aristokratisk og arvelig position uden dog af den grund at opnå personlig frihed; ikke så få tyske adelsslægter nedstammer fra sådanne mænd (Arnold 1985). Friedrich af Stades historie er hyppigt refereret i forskningen, men beretningen om rovmordet på de danske biskopper bliver altid forbigået i tavshed; i det højeste bliver det antydnet, at Friedrich vist ikke var kommet til sin rigdom på ganske hæderlig vis (Dehio 1877: 49; Giesebrecht 1890: 839) – unægtelig noget af en eufemisme. Det fremgår ikke, om denne tilbageholdenhed skyldes, at historikerne har været skeptiske over for pålideligheden af denne del af historien, men ikke har villet ofre tid og kræfter på at undersøge den nærmere. I nærværende sammenhæng må det imidlertid være væsentligt at tage stilling til dette spørgsmål.

Hvis vi ser bort fra spøgelseshistorien om tjenestepigen i badstuen, er der ikke noget i Albert af Stades beretning, der forekommer åbenbart urimeligt eller usandsynligt, men bortset fra tilknytningen til året 1112 er der meget få kronologiske holdepunkter. Det er dog åbenbart, at begivenhederne strakte sig over flere årtier. Udgangspunktet må være at forsøge at tidsfæste det skibbrud, som medførte, at Friedrich af Stades mormor og hendes døtre faldt i trældom i Stade. Albert af Stade siger, at døtrene blev kammerpiger hos Udo I's hustru, hvilket vel burde placere begivenheden inden Udo I's død i 1057 (Hücke 1956: 27). Imidlertid var det ikke Udo I, men hans søn og efterfølger Udo II († 1082), som var gift med Oda af Werl († 1110; Hücke 1956: 30). Dermed bliver det muligt at ane skibbruddets politiske baggrund. Selv om Albert af Stade ikke siger det i så mange ord, skinner det igennem hele fortællingen, at de skibbrudne engelske kvinder var af fornem byrd (Schulze 1995: 82). Under normale omstændigheder burde sådanne personers familie have bestræbt sig på at løskøbe dem. Men netop på Udo II's tid skete der sådanne omvæltninger i England, at de skibbrudne kvinder meget muligt slet ikke havde nogen familie at forlade sig på. Den normanniske hertug Vilhelm Bastarden erobrede England i slaget ved Hastings i 1066 og det efterfølgende felttog, hvor en stor del af

det engelske aristokrati omkom. Den største trussel mod det nye, normanniske regime var et omfattende oprør i det nordlige England i 1069-1070, der blev støttet af den danske konge Svend Estridsen; opstanden slog fejl, og den brutale repression, hvormed Vilhelm tog hævn over oprørerne, stod mål med den trussel, de havde udgjort. Både enker og døtre fra det engelske aristokrati og adskillige højtstående engelske gejstlige søgte tilflugt i Danmark for at undgå Vilhelms vrede (Bolton 2005; Mason 2004: 177-202; Barlow 2002: 165-170; Walker 1997: 192-195). Under Knud den Stores og hans sønners regering i England 1016-1042 var der opstået et anglo-dansk aristokrati, og det forekommer højst sandsynligt, at de engelske kvinder, som havnede i ufrihed i Stade ved deres skibbrud, var på flugt for at søge ophold hos deres fjernere slægtninge i Danmark (Lappenberg 1859: 320 note 10). Kendskabet til det anglo-danske aristokratis persongalleri – og navnlig dets kvindelige medlemmer – er for ufuldstændigt til, at der kan opstilles en blot nogenlunde sandsynlig hypotese om de skibbrudne kvinders nøjagtige herkomst,¹⁸ og det kan ikke afgøres, om deres flugt fandt sted straks efter 1066 eller først efter det nordengelske oprørs sammenbrud i 1070.

Friedrich af Stades moders ægteskab og hans egen fødsel kan da rimeligvis dateres til begyndelsen af 1070'erne.¹⁹ Flere forskere har antaget, at det var denne Friedrich, som – allerede betitlet greve (*comes*) – i 1091-1092 i sin egenskab af ærkebiskop Liemar af Bremens foged (*advocatus*) spillede en vigtig ceremoniel rolle ved Gerhard af Stumpenhussens godsoverdragelse som skadeserstatning til Bremen Stift (Lappenberg 1842: 111-114, nr. 118-119; Hücke 1956: 92; Dehio 1877: 49). I sin grundige undersøgelse af forvaltning og territorialmagt i ærkestiftet Bremen i 10.-12. århundrede har Karl Reinecke imidlertid påvist, at den sammenhæng, hvori denne grev Friedrich optræder i de to diplomater af 1091-1092, viser, at han må have været en fribåren adelig; da navnet Friedrich var ganske udbredt i den nordtyske højadel på denne tid, afstår Reinecke fra nogen kategorisk identifikation af ham, om end han synes at hælde til, at det kunne dreje sig om grev Friedrich af Formbach, som var morfar til den senere hertug af Sachsen, og siden tysk konge og kejser, Ludger (Lothar III) af Sippingen (Reinecke 1971: 100-103). Denne hypotese rejser dog nogle andre problemer (Reinecke 1971: 102; sml. Bernhardt 1879: 810-811), som der ikke er grund til at gå nærmere ind på her. Det væsentlige i nærværende sammenhæng er at fastslå, at den grev Friedrich, som

optrådte i 1091/92, *ikke* var identisk med ministerialen Friedrich af Stade. Da Friedrich af Stade ikke optræder i nogen andre diplomer fra 1090'erne, er vi dermed for dateringen af begyndelsen af hans embedsperiode henvist til *Annalista Saxo*, som skriver, at Friedrich bestyrede grevskabet Stade i fyrré år. Det bliver anført i forbindelse med grev Heinrichs død og hans broder Udo III's overtagelse af grevskabet i 1087 (Nass 2006: 478). Det er imidlertid del af en mere generel omtale af Udos regeringstid som greve, 1087-1106 (Hucke 1956: 33), og almindeligvis fæster forskningen lid til *Annalista Saxo*s angivelse af Friedrichs fyrré års embedsperiode; med udgangspunkt i Friedrichs død i 1135 (Hucke 1956: 108) giver det en tiltrædelse som forvalter af grevskabet omkring 1095. Der kan dog næppe bygges så præcis en datering på en tidsangivelse, som er helt åbenbart omtrentlig og vel egentlig blot betyder "usædvanlig længe",²⁰ og hvor det desuden er fuldstændig uvist, om Friedrichs periode i eksil var regnet med eller ej. Det, der må stå fast, er, at Friedrichs magtposition i Stade gik tilbage til Udo III's tid og næppe blot til Udos sidste år.²¹

Så løse disse kronologiske holdepunkter end er, giver de en ret stor sandsynlighed for, at rovmordet på de tre danske biskopper fandt sted i Erik Ejegods regeringstid i Danmark (1095-1103/04). Det kan give anledning til en hypotese om, hvorfor hele tre danske biskopper skulle have begivet sig over Elben med en stor sum i penge og ædelmetaller, og hvorfor de blev myrdet og værdierne stjålet, tilsyneladende uden at de skyldige blev straffet med de strenge åndelige og materielle sanktioner, som normalt ville ramme dem, der dræbte en biskop, for slet ikke at tale om tre. Hypotesen fremsættes med alle de forbehold, som følger af, at den er en ren konstruktion på grundlag af én enkelt kilde.

I 1103 opnåede Erik Ejegod pavens ophøjelse af Danmark med de øvrige nordiske riger til en selvstændig kirkeprovins, et ærkebispedømme. At værdigheden tilfaldt Lunds biskop Asser, blev først afgjort ved den pavelige legat Alberics besøg i Danmark det følgende år (Seegrün 1967: 118-120). Begivenheden var et hårdt slag mod Danmarks og Nordens hidtidige ærkebiskop, ærkebiskoppen af Hamburg-Bremen, som dermed i praksis mistede alle sine lydbiskopper. Fra pavens side var den et træk i den drabelige kamp mellem kejser og pave, Investiturstriden, som udspillede sig i årtierne omkring 1100. I den strid havde ærkebiskop Liemar af Bremen, som døde i 1101, været en af kejserens stærkeste støtter, så paven havde gode grunde til at løsrive Norden fra Bremen (Bre-

ngaard 1982: 170-180). Vi ved, at ærkebiskopperne af Bremen op igennem første halvdel af 1100-tallet gjorde sig store anstrengelser for at få omstødt beslutningen fra 1103 (Dehio 1877: 23-27; Seegrün 1967: 133-137); men der er ingen efterretninger om nogen umiddelbar reaktion fra Liemars efterfølger, ærkebiskop Humbert (1101-1104). En delegation på hele tre danske biskopper må have været ude i et særdeles vigtigt ærinde. Det er ikke videre sandsynligt, at man i Danmark skulle have næret håb om at kunne bevæge ærkebiskop Humbert til at affinde sig med tabet af den nordiske kirkeprovins selv ved nok så rige gaver. Derimod kan man have ønsket at opnå kejser Henrik IV's anerkendelse af ændringen. Ærkebiskop Humbert havde al mulig interesse i at forhindre en sådan transaktion, men for at undgå diplomatiske forviklinger kan han have foretrukket at få både de udsendte danske biskopper og pengene til at "forsvinde" uden selv at involvere sig direkte. Hvis han anlagde samme betragtningsmåde som Adam af Bremen i 1070'erne, var de danske biskopper alligevel "frafaldne", fordi de ikke længere anerkendte Hamburg-Bremens autoritet,²² og dermed kunne Humbert tage sig drabet ganske let. Friedrich af Stade skulle da have udført rovmordet på bestilling fra den bremiske ærkebiskop.²³

På denne tid var den danske konge imidlertid bortrejst, på vej til Jerusalem, og da budskabet om hans død på Cypern nåede hjem til Danmark, var den vigtigste opgave at få valgt en ny konge. Saxos noget forblommede beretning om kongevalget i 1104 kunne antyde, at valget ikke gik helt af sig selv (Saxo 12.8.2-3; Friis-Jensen & Fisher 2015: 894-897), og den nye konge, Niels, har næppe været interesseret i at indlede sin regering med at risikere en åben konflikt på den tyske front. Måske har man også fra dansk side haft interesse i at henlægge sagen om rovmordet på de tre danske biskopper som uopklaret.

Selv om man ud fra en strengt kritisk betragtning næppe ville kunne datere de tre biskoppers voldelige død mere præcist end til tidsrummet 1087-1112 (fra Udo III af Stades tiltrædelse til det faste kronologiske holdepunkt i Albert af Stades beretning), hælder jeg derfor til at datere rovmordet til 1103/04. Hvilke muligheder giver det for at identificere de tre ulyksalige biskopper?

Her er vi ikke stort bedre stillet end ved spørgsmålet om identiteten af de to danske biskopper på Det Første Korstog i 1097. Ud over Asser af Lund og Arnold af Roskilde kan kun Hubald af Odense udelukkes, idet han optræder i kilderne fra 1100/01 til 1117 (Kluger 1992: 59-60). I Aarhus kender vi ikke navnet på nogen biskop mellem biskop Christians

deltagelse i den danske invasion til støtte for det nord-engelske oprør i 1069-1070 og Roskildekronikens korte omtale af biskop Ulkil i forbindelse med kong Erik Emunes udnævnelse af biskop Illuge til Ulkils efterfølger i 1134 (Nyborg 1992: 41-42). I Børglum har vi ingen sikre efterretninger mellem biskop Henrik, som optrådte under oprøret mod Knud den Hellige i 1086, og biskop Ketil (Kjeld), som faldt på kong Niels' side i slaget ved Fodevig 1134, om end en biskop Eskil, som i en fragmentarisk bevarret 1200-tals samling af Sankt Thøger af Vestervigs mirakler omtales som modstander af Thøgers kult, kunne have været biskop af Børglum i den mellem-liggende, dunkle periode (Gelting 1992a: 50). I Ribe kender vi heller ikke biskoppernes identitet mellem Oddo, som formentlig døde efter 1072, og Gerald, som optræder i et diplom i Worms i 1113 (Gelting 1992b: 69-70). I Slesvig kendes ingen biskop mellem Siward, som bevidnede kong Knud den Helliges gavebrev til Lunds domkirke i 1085, og Gunner, som Saxo nævner i forbindelse med begivenheder i 1121; i Bartholins annaler (1600-tallet) anføres han under året 1110, men kilden hertil er ukendt. En sen overlevering vil vide, at Gunner var den første biskop, som blev bispeviet af ærkebiskop Asser efter Lunds ophøjelse til ærkesæde i 1104 (Radtke 1992: 107), og hvis denne efterretning står til troende, var en af de biskopper, som blev myrdet i Stade, sandsynligvis fra Slesvig; men da Cornelius Hamsforts kilde til oplysningen er ukendt, må den tages med betydeligt forbehold. I Viborg, endelig, er der ingen viden om biskoppernes identitet mellem Heribert, som formentlig døde efter 1072,²⁴ og Eskil, som blev dræbt i 1132 eller 1133, men vistnok var biskop allerede i 1122 (Gelting 1992c: 119-120).

Som det fremgår, bliver identifikationsmulighederne ikke bedre, selv om man ser bort fra min hypotetiske indsnævring af dateringen af det tredobbelte bispedrab i Stade til 1103/04. Netop perioden 1087-1112, der som tidligere nævnt er den yderste tidsramme for begivenheden, falder sammen med den tid, hvor de fem jyske stifters historie ligger hen i det dybeste mørke. De tre myrdede biskopper må have været jyske, og en af dem var måske fra Slesvig. Mere kan vi ikke sige.

Bispegraven i Skt. Albani Kirke

Tidsrammen for den navnløse biskop, som blev gravlagt i Skt. Albani Kirke i Odense, er videre end de to tilfælde, som er drøftet ovenfor, eftersom vi ikke kender tidspunktet for begravelsen. Som det frem-

går af Mikael Manøe Bjerregaards samt Jakob Tue Christensen og Jesper Hansens artikler i nærværende antologi, er gravtypen tidlig, og stilistiske og motivmæssige træk ved altersættet i graven tyder på en datering til anden halvdel af 1000-tallet (sml. Bjerregaard, Christensen & Hansen 2016a: 147-149; Bjerregaard, Christensen & Hansen 2016b). Da biskop Hubald af Odense som nævnt endnu i 1117 beklædte embedet, er han sandsynligvis blevet stedt til hvile i Knudsklosterets kirke, som da var under opførelse. Den gravlagte må have været en af hans forgængere.

Ved kong Knud den Stores organisering af den danske kirke i foråret 1023 (Gelting 2010: 15-16) blev Reginbert indsat som biskop af Fyn. Ud over Adam af Bremens beretning herom ved vi intet om ham, men da den næste biskop af Fyn, som Adam nævner, er Eilbert, der blev bispeviet af ærkebiskop Adalbert af Hamburg-Bremen (1043-1072), døde Reginbert formentlig først efter 1043. Eilbert blev genstand for ikke nærmere beskrevne, men alvorlige anklager, som førte til, at ærkebiskop Adalbert suspenderede ham. Eilbert drog til Rom for at rense sig over for paven; formentlig på hjemrejsen derfra døde han i 1072 (Kluger 1992: 57-59). Ærkebiskop Adalbert var da allerede afdød ved døden, og da Adam af Bremen afsluttede sin beretning om de hamburgske ærkebiskoppers historie med Adalberts død, får vi ikke at vide, hvem der efterfulgte Eilbert. Derefter sænker mørket sig også over det fynske bispesæde indtil 1100 eller 1101, hvor biskop Hubald optræder for første gang i forbindelse med overflytningen af Knud den Helliges jordiske rester til alteret i den nye domkirke. Hubald var da formentlig forholdsvis nylig tiltrådt, idet han ikke nævnes i forbindelse med de tidligere faser i helgenkongens kanonisering (Kluger 1992: 59-60). Der er således rigelig plads til én eller flere totalt ukendte biskopper i intervallet mellem Eilberts død i 1072 og Hubalds første optræden i 1100.

Med andre ord har vi knap nok noget grundlag for at gisne om navnet på den anonyme biskop, som blev gravlagt i Skt. Albani Kirke i Odense engang i anden halvdel af 1000-tallet. Reginbert og Eilbert er mulige kandidater, men det kan lige så vel være en ukendt efterfølger til Eilbert.

Historisk tradition og institutionel kontinuitet

Nu kunne vi slå os til tåls med den betragtning, at da det skriftlige kildemateriale til Danmarks historie

i tiden fra 1072, hvor Adam af Bremens værk slutter, til de danske tronstridigheders udbrud i 1131 i det hele taget er så spinkelt, er det heller ikke særlig mærkeligt, at vi savner efterretninger om biskopperne i en række danske stifter i denne periode. Da de bevarede skriftlige kilder alle stammer fra gejstlige institutioner, kalder forholdet dog på lidt nærmere overvejelser, eftersom netop biskopperne måtte spille en central rolle for gejstligheden; deres fravær fra de skriftlige kilder kræver lidt yderligere forklaring.

Forklaringen må søges i de enkelte bispesæders institutionelle historie. Det er allerede nævnt, at biskop og siden ærkebiskop Asser af Lund (1089-1137) og biskop Arnold af Roskilde (1088/89-1124/25) ikke kunne komme i betragtning ved identifikationen af de navnløse biskopper, som er drøftet i det foregående. Deres embedsperioder er efter omstændighederne forholdsvist veldokumenterede (Rübner Jørgensen 1992: 16-19; Große 1992: 84). Det er ikke tilfældigt. Netop disse to bispesæder var de første i Danmark, der blev udstyret med et domkapitel, dvs. et regelbundet kollegium af præster.

I Lund sættes domkapitlets oprettelse gerne i forbindelse med kong Knud den Helliges store godsgave til Sankt Laurentii Kirke i Lund 1085 (Ciardi 2016: 30-31), men det er muligt, at Lundebisperne faktisk residerede i Dalby indtil begyndelsen af 1100-tallet, således at det kannikkesamfund, som biskop Egino stiftede dér i slutningen af 1060'erne, en tid lang fungerede som stiftets domkapitel (Gelting 2012a: 104-105). Under alle omstændigheder bestod der op gennem 1100-tallet så nære forbindelser mellem kannikkesamfundene i Lund og i Dalby, at man må regne med en betydelig udveksling også af historiske overleveringer (Nyberg 2015: 180-182). Lunds domkapitels arkiv blev i 1689 ført til Stockholm, hvor en betydelig del af det – deriblandt det originale gavebrev af 1085 – gik tabt ved Stockholm Slots brand i 1697 (Jexlev 1973: 17). Derimod er Dalby Klosters arkiv så godt som fuldstændig forsvundet (Jexlev 1973: 43). Vores viden om disse arkivers indhold er derfor fragmentarisk, men de bevarede nekrologiske håndskrifter (dødebøger) fra Lunds domkirke vidner om den omfattende historiske tradition, der blev vedligeholdt i domkapitlet, rækkende tilbage til kong Harald Héns død i 1080 (Weibull 1923; Weeke 1884-1889; Nylander 2015); Dalby havde også et nekrologium, der formentlig var den ”Dalby Hellig Kors kirkes klosters kannikkers bog”, som gik til grunde ved Københavns Universitetsbiblioteks brand i 1728 (Birket-Smith 1882: 162; Weibull 1901: 31).²⁵ Med disse kapitlers oprettelse opstod de institutioner, som

kunne sikre bevaringen af arkiv og historisk erindring.

Roskildes domkapitels oprettelse sættes også gerne i forbindelse med en stor godsgave. Roskildekrøniken beretter om kong Svend Estridsens moders overdragelse af halvtreds bol til Roskilde Domkirke og omtaler det brev, hvorved biskop Vilhelm bevidnede transaktionen (Gertz 1917-1918: 23). Brevet er hidtil blevet dateret 1072-1073 ud fra den forudsætning, at Svend Estridsen døde i 1074 (*Dipl. Dan.* 1. rk. bd. 2, nr. 9), men da det nu må stå fast, at kongen først døde i 1076 (Sonne 2016: 38), må denne dateringsramme udvides til 1072-1075. Med denne godsgave skabtes forudsætningerne for at indrette et fuldt bemandet domkapitel, og den vægt, Roskildekrønikens forfatter lagde på at omtale biskop Vilhelms brev, kunne tyde på, at det var det ældste brev i kapitlets arkiv. Domkapitlet havde ligesom domkapitlet i Lund en dødebog, som ganske vist blev flammernes bytte ved universitetsbibliotekets brand i 1728, men som i et vist omfang har kunnet rekonstrueres på grundlag af optegnelser fra de mange lærde, som havde lejlighed til at benytte håndskriftet inden dets ødelæggelse (Otto 1933). At det var domkapitlets indstiftelse i de sidste år af Svend Estridsens regeringstid, der var afgørende for etableringen af en kontinuerlig arkivdannelse og historisk overlevering ved Roskilde bispestol, fremgår tydeligt af Roskildekrøniken, som blev skrevet sandsynligvis i 1138: Efter Estrids godsgave former krøniken sig som en ejendommelig blanding af rigshistorie og bispekrøniker, mens dens tidligere dele var rent rigshistoriske og hovedsagelig baseret på Adam af Bremen (Gelting 2012b: afsnit 7 og 9).

Denne nøje sammenhæng mellem etableringen af et domkapitel og begyndelsen af en historisk og arkivalsk tradition ved domkirken er også tydelig ved nogle af de vstdanske stifter. Tydeligst er forholdet i Ribe takket være bevarelsen af en bispekrøniker, som blev affattet ved domkirken i begyndelsen af 1200-tallet (Jørgensen 1933-1935). I Ribe er der ingen tvivl om tidspunktet for domkapitlets oprettelse, idet ordlyden af biskop Helias' stiftelsesbrev af 1145 er bevaret (*Dipl. Dan.* 1. rk. bd. 2, nr. 87). Dette tidspunkt markerer også et påfaldende brud i krønikens fremstilling. Hvor den indtil 1145 var ganske upræcis og til dels åbenbart fejlagtig, er den efter dette år detaljeret og tydeligvis bygget på domkapitlets arkiv, utvivlsomt suppleret med ældre kannikkers erindring (Gelting 2012c). Nok havde krønikens forfatter endnu kendskab til biskop Helias' nærmeste forgængere, men for 1000-tallet og begyndelsen af 1100-tallet er fremstillingen aldeles unøjagtig; således var en-

hver erindring gået tabt om den første biskop, som blev indsat efter nyindretningen af stiftsstrukturen i Jylland omkring 1059. Kun biskop Odinkar (den Yngre), som blev udnævnt af kong Knud den Store, var genstand for stadig erindring. Det skyldtes helt åbenbart, at denne hovedrige danske aristokrat, som synes at have været nært beslægtet med kongehuset, grundlagde Ribe bispesædes rigdom ved at overlade sin kirke alt sit arvegods. Det er betegnende, at da man i midten af 1100-tallet var nået så langt med den nye domkirke i Ribe, at ældre grave måtte sløjfes, var der tre biskopper, hvis jordiske rester blev fundet værdige til at blive overført til nichegrave i den nye bygning: biskop Helias' to nærmeste forgængere, Nothulf og Asser – og bispedømmets egentlige stifter, den gamle biskop Odinkar (*Danmarks Kirker. XIX. Ribe Amt* 1979: bd. 1, 114f, 526f, sml. 379ff). Dette eksempel bestyrker således i høj grad hypotesen om, at det først var oprettelsen af domkapitler, der sikrede en kontinuerlig historisk tradition ved de danske bispesæder; dog med den lille modifikation, at en tidlig erhvervelse af en betydelig godsmasse kunne sikre en punktvis erindring om godsets oprindelse, men rigtignok uden at dette indebar nogen klar erindring om øvrige begivenheder i den mellemliggende tid (sml. Gelting 2004: 174-187; Gelting 2008: 68-74).

Lignende konklusioner kan drages af forholdene ved domkirken i Odense, om end overleveringen her er væsentlig mindre god end i Ribe. Det middelalderlige bispearkiv gik næsten fuldstændig tabt, da biskoppens borg Ørkild blev afbrændt under Grevens Fejde (1534) (Jexlev 1977: 21). Heller ikke meget har overlevet af Sankt Knuds Klosters eller domkapitlets arkiv, men indholdet af mange breve er kendt, dels fra en brevbog, som blev anlagt i 1400-tallet, dels fra afskrifter, som blev foretaget af Cornelius Hamsfort den Yngre (1546-1627), mens arkivet endnu var i behold. Det er også takket være Hamsfort, at vi kender en serie latinske mindevers om Odenses biskopper, idet han inkluderede dem i sin bispekrønike for Odense; den ældste gruppe af disse vers stammer sandsynligvis fra midten af 1200-tallet (Friis-Jensen 2012). Det er bemærkelsesværdigt, at den ældste verserække begynder med biskop Hubald, som nævnes første gang i forbindelse med begivenheder i år 1100 eller 1101 (Nyberg & Saaby Pedersen 1980). Som den eneste domkirke i Danmark blev Odense betjent af et samfund af benediktinermunke; en model, som de første munke givetvis bragte med sig fra England, hvor benediktinske domkapitler forekom hyppigt; Odenses Knudskloster blev grundlagt på

kong Erik Ejegods initiativ af munke fra det engelske benediktinerkloster Evesham i anden halvdel af 1090'erne (Gazzoli 2013: 72-73). Det er næppe tilfældigt, at den første Odensebiskop, som fik et mindevers i 1200-tallet, var den mand, som beklædte eller tiltrådte embedet på den tid, hvor Knudsklosteret blev grundlagt. Det er en udbredt opfattelse, at bispesædet var vakant inden Hubalds tiltrædelse, måske endog i en længere årrække (Gazzoli 2013: 73), men hvad der er anført ovenfor om de jyske stifters bisperækker i årtierne omkring 1100, må mane til den største varsomhed med sådanne slutninger fra fraværet af kilder. Hvis heldige tilfælde ikke havde bevaret isolerede efterretninger om biskop Henrik i Børglum i 1086 og biskop Siward i Slesvig i 1085, kunne man med lige så god ret have antaget, at disse bispesæder stod vakante i de sidste årtier af 1000-tallet. Vel kan det undre, at en biskop af Odense ikke optræder i nogen af beretningerne om drabet på kong Knud og de første skridt på vejen til helgenkulten, men der kan tænkes andre forklaringer på dette forhold, end at der slet ikke var nogen biskop. Snarere ser vi her effekten af grundlæggelsen af et domkapitel med rent udenlandsk bemanding og baggrund i en anden tradition: De nye munke har sandsynligvis set deres kloster som en ny begyndelse i et fremmed og tilbagestående land og opfattet sig selv som missionærer. De har næppe keret sig meget om, hvad der var gået forud på stedet. En sådan holdning ville svare meget godt til indstillingen hos de normanniske og franske gejstlige, som efter 1066 gradvis overtog ledelsen af den engelske kirke, ikke mindst de mange abbeder og biskopper, som havde deres baggrund og uddannelse fra reformklosteret Le Bec i Normandiet og dets datterklostre; også Odenses moderkloster Evesham havde indtil 1086 haft en abbed med denne baggrund (Vaughn 2012: 30-40). I modsætning til Ribe har betingelserne simpelthen ikke været til stede i Odense for dog at bevare nogle få brudstykker af bispestolens ældre historie. Det forhold, at bispegravene fra 1000-tallet i Skt. Albani Kirke ikke blev flyttet med til den nye domkirke omkring år 1100, tyder også på et sådant kontinuitetsbrud (Bjerregaard, Christensen & Hansen 2016a: 151-152). Ærkebiskop Anselm af Canterburys lykønskingsbrev til Asser af Lund i anledning af dennes opnåelse af ærkebispeværdigheden i 1104 giver med sin faderligt formanende tone en fornemmelse af den følelse af kulturel overlegenhed, som munkene fra Evesham kan have bragt med til deres nye hjem i Danmark (Dipl. Dan. 1. rk. bd. 2, nr. 29).

Aarhus var det sidste af de danske stifter, der

blev udstyret med et domkapitel; det skete først i 1190'erne (Helveg 1855: 6-8). Der er da heller ikke mange tegn på en historisk tradition ved domkirken før kapitlets oprettelse. Når vi alligevel har forholdsvis solidt kendskab til de to nærmeste forgængere til domkapitlets stifter, biskop Peder Vognsen (1191/95-1204), skyldes det, at de begge – først Eskil (1157/58-1165) og derefter Svend I (1165-1191) – var store velyndere af det samfund af cisterciensermunke, som efter flere mislykkede forsøg endte med at slå sig ned i Øm Kloster – og at Øm Klosters krønike er blevet bevaret til vore dage (Gertz 1922: 153-264). Begge biskopper valgte at blive begravet hos cistercienserne, og da brødrene i 1168 foretog deres sidste flytning, fra Veng til Øm, tog de biskop Eskils jordiske rester med sig (Nyborg 1992: 42-44). Til gengæld ligger bispesædets historie hen i fuldkomment mørke fra den sidste omtale af biskop Christian i 1070 til biskop Eskils tiltrædelse i 1157/58, kun afbrudt af et par sparsomme oplysninger om biskopperne Ulkil og Illuge i 1130'erne (Nyborg 1992: 41-42). Også her erkender man således domkapitlets afgørende betydning for etableringen af en kontinuerlig historisk tradition, om end vi også ser den variant af de gejstlige institutioners betydning i så henseende, at et andet regelbundet samfund – i dette tilfælde cistercienserne i Øm – så at sige kunne udfylde en stedfortrædende funktion, når der nu ikke var noget domkapitel i stiftsstad. Måske var det netop Eskils og Svends nære forhold til cistercienserne i Øm, der gjorde, at de ikke følte noget behov for et domkapitel.²⁶ Set i det lys var der noget demonstrativt over Peder Vognsens oprettelse af et domkapitel, samtidig med at han iværksatte et ambitiøst domkirkebyggeri: et klart brud med en lang tradition (sml. Hill 1992: 310), og en vægtforskydning i stiftet fra Gudenåen til Aarhusbugten.

De tre øvrige jyske stifter er mindre oplysende for nærværende artikels formål. Det skyldes i høj grad den ublide medfart, domkirkernes arkiver og biblioteker fik i senere tid. I Viborg aner man dog også domkapitlets betydning for vedligeholdelsen af en historisk tradition. Det synes grundlagt hen imod 1120 (Gelting 1992c: 118), og trods alvorlige tab, dels under Viborg bys brand i 1726, dels ved Københavns Universitetsbiblioteks brand to år senere (Jexlev 1977: 152), kendes noget brevmateriale tilbage til 1120'erne; men der er ingen spor af det nekrologium, som domkapitlet bør have haft, eller af nogen bispekrønike. Takket være de bevarede afskrifter af tidlige breve indskrænker bispesædets dunkle tid sig dog til tiden fra Adam af Bremens fremstillings

ophør i 1072 til den første omtale af biskop Eskil, måske i 1122 (Gelting 1992c: 119-120). Også her ser man således en sammenhængende overlevering sætte ind ved domkapitlets grundlæggelse.

Slesvig domkapitels oprettelsestid er temmelig uklar. En sen tradition tillægger kong Valdemar I (1154/57-1182) æren for at have stiftet domkapitlet, men hverken i denne konges gavebrev på halvdel af mønten i Slesvig by og på sin halve hovedlod syd for Kongeåen (sunnan a) efter sin død (ca. 1175), (*Dipl. Dan.* 1. rk. bd. 3, 1. del, nr. 50) eller i kong Knud VI's privilegiebrev for biskop Valdemar af Slesvig 1187 (*Dipl. Dan.* 1. rk. bd. 3, 1. del, nr. 143) er der nogen omtale af kapitlet. Det antages som regel, at domkapitlet må gå tilbage til slutningen af 1100-tallet (Helveg 1855: 13-15), men i betragtning af det meget usikre kildegrundlag ville det være uforsvarligt at slutte, at det forhold, at bispesædets arkiv i middelalderen indeholdt dokumenter tilbage til 1170'erne, skulle bevise, at domkapitlet fandtes allerede på det tidspunkt. Her må spørgsmålet om sammenhængen mellem domkapitel og traditionsbevaring lades åbent.²⁷

Børglum Stift er det danske bispesæde, hvis historie er mest dunkel. Bispesædet var usædvanligt, både fordi domkirken ikke lå i en by, og fordi domkapitelfunktionerne blev varetaget af et kapitel af præmonstratensere. Hvornår præmonstatenserklosteret blev grundlagt, er ganske omdiskuteret, og der er anført dateringer fra omkring 1140 til omkring 1170 (Gelting 1992a: 47-48). Både bispearkivet og klosterets arkiv synes at have lidt store tab allerede i løbet af middelalderen; ved registreringen af bispearkivet i 1578 fandtes kun ganske få breve, der var ældre end 1400 (Jexlev 1977: 100). Usikkerheden om Børglums oprettelse som præmonstratenserkloster afspejler, at der ikke er bevaret nogen historiske traditioner i form af krøniker, nekrologier eller bispe-liste. Stort set alt, hvad vi ved om bispesædets tidlige historie, stammer fra kilder uden for stiftet. Her er der således intet at hente til belysning af forbindelsen mellem domkapitel og historisk tradition.

Skønt kildesituationen i de enkelte stifter er varierende, og to af dem – Slesvig og Børglum – ikke byder på tilstrækkeligt kildegrundlag til i det hele taget at sige noget om domkapitlets betydning for stiftets historiske overleveringer, er det overordnede billede efter denne undersøgelse dog ganske klart: Det var domkapitlerne med deres kollektive, institutionelle identitet og kultur, som sikrede, at der bestod en historisk tradition og bevidsthed ved de enkelte domkirker. Det kunne de skiftende biskopper ikke

opretholde på egen hånd. Sammenhængen er så klar, at den et godt stykke ad vejen forklarer, hvorfor det vestlige Danmark, og navnlig Jylland, befandt sig i (næsten) forhistorisk tid indtil 1130'erne, i enkelte stifter endog senere: Domkapitlerne opstod senere end i det østlige Danmark.

Den navnløse biskop i Skt. Albani Kirke i Odense var bestemt ikke alene i sin navnløshed.

Summary

Unnamed Bishops – The (almost) prehistoric age of the Church in Western Denmark, 1072-1134

The recent find of the grave of an unidentified late eleventh-century bishop in the ruins of St Alban's Church in Odense is not the only enigma about the episcopate of Western Denmark in the decades around 1100. In addition to discussing the identity of the bishop in Odense's St Alban's, this article investigates two cases of unnamed Danish bishops in foreign sources from that period.

In an entry from the year 1097, the anonymous German chronicle known as the *Annalista Saxo* (c.1150) mentions the departure of the First Crusade and provides a list of its leaders. Among these are an unnamed brother of the Danish King and two bishops, doubtless from Denmark. The same entry, although omitting the two bishops, occurs in the early fifteenth-century chronicle *Cosmidromius* by Gobelin Person and the first sentence of the entry, without the list of the Crusade's leaders, was copied as a (now badly damaged) marginal addition to the mid-twelfth-century Annals of Hildesheim. P. Scheffer-Boichorst, who reconstructed the lost 'Annals of Paderborn' from its echoes in later chronicles, considered the entire passage to be derived from this lost text. More recently, F.-J. Schmale has denied the relevance of the *Cosmidromius* for reconstructing the 'Annals of Paderborn', which he preferred to attribute to the Abbey of Corvey, but without explaining the obvious textual connections between the *Annalista Saxo* and the *Cosmidromius*. Independently of these sources, the early twelfth-century Crusade chronicle of Albert of Aachen recounts a story about the Danish Prince Sven who, with a force of Danish warriors, was lagging behind the main body of the Crusading army and was massacred by the Turks in Asia Minor; no bishops are mentioned. It is argued here that Albert of Aachen's tale is marred by too many inconsistencies and unlikely elements (notably the presence in

the Danish contingent of an imaginary daughter of the Duke of Burgundy) to be credible, even though it may contain a grain of truth. On the other hand, it is pointed out that there is no reason to doubt the *Annalista Saxo*'s report of the participation of a brother of the Danish King accompanied by two bishops. However, the absence of evidence about the incumbents of most Danish sees in 1097 makes it impossible to assign either name or diocese to any of the two bishops.

The other case of unnamed Danish bishops occurs in the mid-thirteenth-century Annals of Stade by Albert of Stade. In an entry under the year 1112, Albert of Stade narrates a long story about the ministerial (i.e. an aristocratic bondsman) of the counts of Stade named Frederick, who was the grandson of an English lady shipwrecked on the coast of the diocese of Bremen, presumably in an attempt to escape the Norman conquerors of England after 1066; 'according to the harsh rules of the old law', the lady and her three daughters were captured and enserfed. Frederick was entrusted with the administration of the county of Stade by the early 1090s, and he built up a considerable fortune, most infamously by robbing and killing three Danish bishops as they were passing through Stade with a huge sum of money. It is argued here that this information is credible, and it is suggested that the three bishops may have been travelling to the court of Emperor Henry IV with gifts of bounty in order to obtain imperial consent to the Pope's elevation of the see of Lund to metropolitan status, thereby detaching all of the Nordic countries from the German ecclesiastical province of (Hamburg-)Bremen. This would imply dating the triple murder to 1103 or 1104, even though, strictly speaking, the event cannot be dated more precisely than between 1087 (accession of Count Udo III of Stade) and 1112. In this case, too, insufficient Danish evidence prohibits any identification of the three hapless bishops beyond eliminating (Arch)bishop Asser of Lund, Bishop Arnold of Roskilde, and (if the hypothetical date of 1103/04 is correct) Bishop Hubald of Odense.

The anonymous bishop's grave in St Alban's Church in Odense may be that of one of the two bishops of Odense named by Adam of Bremen, Reginbert and Eilbert, or it may be that of an entirely unknown successor of the latter, who died in 1072.

The last part of the article argues that the reason for the lack of evidence about the incumbents of the sees of Børglum, Viborg, Aarhus, Ribe, Schleswig,

and until 1100-01 Odense, is the lateness of the establishing of cathedral chapters at these sees. In the diocese of Lund, a chapter was established in Dalby in the late 1060s and, in Lund itself, the cathedral chapter may have been instituted by a great donation from King Knud II (St Canute) in 1085, and it was certainly in existence by the early twelfth century. The cathedral chapter of Roskilde was created by the mid-1070s and, in Odense, the Benedictine cathedral priory was founded in the late 1090s. In all three instances, the onset of continuous archival and historiographical traditions can be shown to coincide with the emergence of the cathedral chapter. In Odense, the break with the past was particularly sharp due to the creation of the cathedral priory as a daughter house of the English Abbey of Evesham. No doubt seeing their house as a new, civilized foundation in a barbarian land, the monks do not seem to have cared to preserve any memories about what had gone before their arrival.

It is argued that the same connection between the founding of a cathedral chapter and the inception of archival and historiographical tradition was at play at the Western Danish sees, but in that part of the realm, the cathedral chapters were founded later, in the course of the twelfth century: Viborg around 1120, Ribe in 1145, Børglum some time in the mid-twelfth century, Schleswig probably during the reign of King Valdemar I (1157-82) and, finally, Aarhus in the 1190s, although the close connection between the Bishops of Aarhus and the Cistercians of Øm from the late 1150s to 1191 ensured the existence of an historiographical tradition from that period. The evidence regarding Børglum and Schleswig is inconclusive due to poor survival of records, but it is argued that the link between the emergence of a cathedral chapter and the beginning of a continuous archival and historiographical tradition is sufficiently clear in the three other dioceses (and particularly in Ribe) to support the conclusion that successive individual bishops were incapable of sustaining such traditions on their own. Archival and historiographical traditions were dependent upon the institutional continuity of a cathedral chapter.

Litteraturliste

- Adam, se Schmeidler 1917.
- Arnold, B. 1985: *German Knighthood 1050-1300*. Oxford (genoptryk 1999).
- Barlow, F. 2002: *The Godwins: The Rise and Fall of a Noble Dynasty*. London / New York (genoptryk 2013).
- Berg, D. 1987-1989: Gobel Person. I: *Lexikon des Mittelalters*, bd. 4. Stuttgart/Weimar, sp. 1528.
- Bernhardi, W. 1879: *Lothar von Supplinburg*. Leipzig (genoptryk Berlin 1975).
- Birket-Smith, S. 1882: *Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger*. København.
- Bjerregaard, M.M., J.T. Christensen & J. Hansen 2016a: Bispen i Albani Kirke. *Odense Bys Museer* 2016: s. 139-155.
- Bjerregaard, M.M., J.T. Christensen & J. Hansen 2016b: Tidlig bispegrav i Odense. *Skalk* 2016 nr. 5, s. 3-9.
- Bolin, S. 1931: *Om Nordens äldsta historieforskning: Studier över dess metodik och källvärde*. Lunds universitets årsskrift, ny följd, avd. 1, bd. 27:3. Lund.
- Bolton, T. 2005: English political refugees at the court of Sveinn Ástríðarson, king of Denmark (1042-76). *Mediaeval Scandinavia*, bd. 15, s. 17-36.
- Bosl, K. 1950: *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer*. Monumenta Germaniae Historica, Schriften, bd. 10,1-2. Stuttgart (genoptryk 1979).
- Breengaard, C. 1982: *Muren om Israels hus: regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*. København.
- Ciardi, A.M. 2016: *On the Formation of Cathedral Chapters and Cathedral Culture: Lund, Denmark, and Scandinavia, c. 1060-1225*. Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis, bd. 60. Lund.
- Danmarks Kirker* 1933-. Nationalmuseet (udg.). København.
- Dehio, G. 1877: *Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission*, bd. 2. Berlin (genoptryk Osnabrück 1975).
- Dipl. Dan. 1. rk. bd. 2 = *Diplomatarium Danicum*, 1. række bd. 2, 1053-1169, Lauritz Weibull & Niels Skyum-Nielsen (udg.). København 1963.
- Dipl. Dan. 1. rk. bd. 3, 1. del = *Diplomatarium Danicum*, 1. række bd. 3, 1. del: *Diplomer 1170-1199*, C. A. Christensen, Herluf Nielsen & Lauritz Weibull (†) (udg.). København 1976.
- Friis-Jensen, K. 2012: Series episcoporum Othinien-sium. I: S. Borgehammar, K. Friis-Jensen, L.B. Mortensen & Å. Ommundsen (red.): *Medieval Nordic Literature in Latin: A Website of Authors and Anonymous Works c. 1100-1530*. Bergen. https://wikihost.uib.no/medieval/index.php/Series_episcoporum_Othinien-sium (konsulteret 14. februar 2017).

- Friis-Jensen, K. (udg.) & P.Fisher (ovs.) 2015: *Saxo Grammaticus, Gesta Danorum: The History of the Danes*. 2 bd. Oxford.
- Gazzoli, P. 2013: Anglo-Danish Connections and the Origins of the Cult of Knud. I: *Across the Sólundarhaf: Connections between Scotland and the Northern World. Selected Papers from the Inaugural St. Magnus Conference 2011*. Journal of the North Atlantic, Special Volume 4, s. 69-76.
- Gelting, M. H. 1992a: Burglanensis eccl. (Børglum). I: Odilo Engels & Stefan Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, H. Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 46-53.
- Gelting, M.H. 1992b: Ripa (Ribe). I: O. Engels & S. Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, H. Kluger et al (red.). Stuttgart, s. 64-75.
- Gelting, M.H. 1992c: Wiberg (Viborg). I: Odilo Engels & Stefan Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, H. Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 117-123.
- Gelting, M.H. 2004: Elusive Bishops: Remembering, Forgetting, and Remaking the History of the Early Danish Church. I: S. Gilsdorf (red.): *The Bishop: Power and Piety at the First Millennium*. Neue Aspekte der europäischen Mittelalterforschung, bd. 4. Münster, s. 169-200.
- Gelting, M.H. 2007: The kingdom of Denmark. I: N. Berend (red.): *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900-1200*. Cambridge, s. 73-120.
- Gelting, M.H. 2008: Un évêque danois élève de Fulbert de Chartres? I: M. Rouche (red.): *Fulbert de Chartres, précurseur de l'Europe médiévale?* Paris, s. 63-75.
- Gelting, M.H. 2010: Viborg stifts grundlæggelse – og den danske kirkes udvikling i 1000-tallet. I: O. Degn et al.(red.): *Stiftet og byen: Viborg Stift 1060-2010*. Fra Viborg-egnen: Historisk Samfund for Viborg-egnen, bd. 75, s. 11-31.
- Gelting, M.H. 2012a: Lund, Dalby og Bornholm: Politik og mission i biskop Eginos tid. I: S. Borgehammar & J. Wienberg (red.): *Locus celebris: Dalby kyrka, kloster och gård*, Centrum för Danmarksstudier, bd. 28. Göteborg/Stockholm, s. 101-111.
- Gelting, M.H. 2012b: Chronicon Roskildense. I: S. Borgehammar, K. Friis-Jensen, L.B. Mortensen & Å. Ommundsen (red.): *Medieval Nordic Literature in Latin: A Website of Authors and Anonymous Works c. 1100-1530*. Bergen. https://wikihost.uib.no/medieval/index.php/Chronicon_Roskildense (konsulteret 13. februar 2017).
- Gelting, M.H. 2012c: Cronica ecclesiae Ripensis. I: S. Borgehammar, K. Friis-Jensen, L.B. Mortensen & Å. Ommundsen (red.): *Medieval Nordic Literature in Latin: A Website of Authors and Anonymous Works c. 1100-1530*. Bergen. https://wikihost.uib.no/medieval/index.php/Cronica_ecclesi%C3%A6_Ripensis (konsulteret 13. februar 2017).
- Gertz, M.Cl. (udg.) 1917-1918: *Scriptores Minores historiae Danicae medii aevi*, bd. 1. København (genoptryk 1970).
- Gertz, M.Cl. (udg.) 1922: *Scriptores Minores historiae Danicae medii aevi*, bd. 2. København (genoptryk 1970).
- Giesebrecht, W. von 1890: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, bd. 3, *Das Kaiserthum im Kampfe mit dem Papstthum*. 5. udgave. Leipzig.
- Große, R. 1992: Roskildis (Roskilde). I: O. Engels & S. Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, Helmuth Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 76-95.
- Helveg, L. 1855: *De danske Domkapitler; deres Oprindelse, Indretning og Virksomhed, for Reformationen*. København.
- Hill, T. 1992: *Könige, Fürsten und Klöster: Studien zu den dänischen Klostergründungen des 12. Jahrhunderts*. Kieler Werkstücke, Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte, bd. 4. Frankfurt am Main / Bern / New York / Paris.
- Hofmeister, A.E. 1979: *Besiedlung und Verfassung der Stader Elbmarschen im Mittelalter*, bd. 1: *Die Stader Elbmarschen vor der Kolonisation des 12. Jahrhunderts*. Veröffentlichungen des Instituts für historische Landesforschung der Universität Göttingen, bd. 12. Hildesheim.
- Holder-Egger, O. 1881: *Series episcoporum et abbatum Germaniae*. I: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, bd. 13. Hannover, s. 281-392.
- Hucke, R.G. 1956: *Die Grafen von Stade 900-1144*:

- Genealogie, politische Stellung, Comitatus und Allodialbesitz der sächsischen Udonen*. Stade.
- Hucker, B.U. 1978: *Das Problem von Herrschaft und Freiheit in den Landesgemeinden und Adels Herrschaften des Mittelalters im Niederweserraum*. Dissertation. Münster.
- Jacobsen, P.C. 1977-1980: A[lbert] v. Aachen. I: *Lexikon des Mittelalters*, bd. 1. Stuttgart/Weimar, sp. 286-287.
- Jansen, M. (udg.) 1900: *Cosmidromius Gobelin Person und als Anhang desselben Verfassers Processus translacionis et reformationis monasterii Budecensis*. Münster.
- Jexlev, T. 1973: Lokalkirker til 1559: Gejstlige arkiver, bd. 1: *Ærkestiftet og Roskilde stift*. Vejledende Arkivregistraturer, bd. 17. København.
- Jexlev, T. 1977: Lokalkirker til 1559: Gejstlige arkiver, bd. 2: *Odense stift, jyske stifter og Slesvig stift*. Vejledende Arkivregistraturer, bd. 18. København.
- Jørgensen, E. (udg.) 1933-1935: Ribe Bispekrønike. *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. rk. bd. 1, s. 23-33.
- Kluger, H. 1992: Othinse (Odense). I: O. Engels & S. Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, Helmuth Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 54-63.
- Koch, H. 1963: *Kongemagt og Kirke 1060-1241*. I: J. Danstrup & H. Koch (red.): *Danmarks Historie*, bd. 3. København.
- Lappenberg, J.M. (udg.) 1842: *Hamburgisches Urkundenbuch*, bd. 1. Hamburg.
- Lappenberg, I.M. (udg.) 1859. *Annales Staden- ses auctore Alberto*. I: Georgius Heinrichus Pertz (udg.): *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, bd. 16. Hannover, s. 271-379.
- Lind, J.H., C.S. Jensen, K.V. Jensen & A.L. Bysted 2004: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*. København.
- Mason, E. 2004: *The House of Godwine: The History of a Dynasty*. London / New York.
- Møller Jensen, J. 2000: Danmark og den hellige krig: En undersøgelse af korstogsbevægelsens indflydelse på Danmark ca. 1070-1169. *Historisk Tidsskrift*, bd. 100, s. 285-328.
- Nass, K. 1996: *Die Reichschronik des Annalista Saxo und die sächsische Geschichtsschreibung im 12. Jahrhundert*. *Monumenta Germaniae Historica, Schriften*, bd. 41. Hannover.
- Nass, K. (udg.) 2006: *Die Reichschronik des Annalista Saxo*. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, bd. 37. Hannover.
- Nyberg, T. 2015: Broderlig bønegemenskab i 1100- og 1200-talens Lund. I: E.N. Nilsson Nylander (red.): *Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken)*. *Studier och faksimilutgåva*. Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund, ny följd bd. 10. Lund, s. 179-190.
- Nyberg, T., & F.S. Pedersen, udg. 1980: De latinske vers om Odenses middelalderlige biskopper. *Fynske Årbøger* 1980, s. 76-97.
- Nyborg, E. 1992: Arusiensis eccl. (Århus). I: O. Engels & S. Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, H. Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 38-45.
- Nylander, E.N. (red.) 2015: *Mellan evighet och vardag: Lunds domkyrkas martyrologium Liber daticus vetustior (den äldre gåvoboken)*. *Studier och faksimilutgåva*. Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund, ny följd bd. 10. Lund.
- Otto, A. 1933: *Liber daticus Roskildensis: Roskilde Gavebog og Domkapitlets Anniversarieliste*. København.
- Patze, H. 1977-1980: A[lbert] v. Stade. I: *Lexikon des Mittelalters*, bd. 1. Stuttgart/Weimar, sp. 290.
- Radtke, C. 1992: Sliaswig (Schleswig/Haithabu). I: O. Engels & S. Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, H. Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 96-116.
- Recueil des historiens des croisades: *Historiens occidentaux*, bd. 4. 1879. Paris.
- Reinecke, K. 1971: *Studien zur Vogtei- und Territorialentwicklung im Erzbistum Bremen (937-1184)*. Stade.
- Riant, P. 1865: *Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre Sainte au temps des Croisades*. Paris.
- Rübner Jørgensen, K. 1992: Lundensis eccl. (Lund). I: O. Engels & S. Weinfurter (red.): *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum MCXCVIII*, ser. 6, *Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia*, bd. 2, *Archiepiscopatus Lundensis*, H. Kluger et al. (red.). Stuttgart, s. 7-33.
- Saxo, se Friis-Jensen & Fisher 2015.
- Scheffer-Boichorst, P. (udg.) 1870: *Annales Pather-*

- brunnenses: Eine verlorene Quellenschrift des zwölften Jahrhunderts aus Bruchstücken wiederhergestellt.* Innsbruck.
- Schmale, F.-J. 1996: *Die größeren Annalen von Corvey (Annales Corbeiensis [sic!] maiores)*. Abhandlungen zur Corveyer Geschichtsschreibung, bd. 8. Münster.
- Schmeidler, B. (udg.) 1917: *Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. 3. udgave. Hannover / Leipzig.
- Schulze, H.-J. 1995: Die Erzbischöfe von Hamburg-Bremen und die Grafen von Stade vom Ausgang des 10. bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts. I: H.-E. Dannenberg & H.-J. Schulze (red.): *Geschichte des Landes zwischen Elbe und Weser*, bd. 2: *Mittelalter*. Schriftenreihe des Landschaftsverbandes der ehemaligen Herzogtümer Bremen und Verden, bd. 8. Stade, s. 43-104.
- Seegrün, W. 1967: *Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)*. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 51. Neumünster.
- Sonne, L.C.A. 2016: Svend Estridsens politiske liv. I: L.C.A. Sonne & S. Croix (red.): *Svend Estridsen*. Odense, s. 15-38.
- Vaughn, Sally N. 2012: *Archbishop Anselm 1093-1109: Bec Missionary, Canterbury Primate, Patriarch of Another World*. Farnham / Burlington.
- Waitz, G. (udg.) 1878: *Annales Hildesheimenses*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannover.
- Walker, I.W. 1997: *Harold: The Last Anglo-Saxon King*. Thrupp (genoptryk 2000).
- Weeke, C. (udg.) 1884-1889: *Libri memoriales capituli Lundensis: Lunde Domkapitels Gavebøger ("Libri datici Lundenses")*. København (genoptryk 1973).
- Weibull, L. 1901: *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*. Lund.
- Weibull, L. (udg.) 1923: *Necrologium Lundense: Lunds domkyrkas nekrologium*. Lund.
- aliique per plures totius Europae principes) (Nass 2006: 492).
- ² Eller kunne Saxo for at miskreditere Svends gren af kongeslægten både have fortiet hans deltagelse i korstoget og opfundet en helt anden historie om hans død? En sådan hypotese ville dog nok være at bevæge sig lidt for langt ud i vilkårlige konstruktioner.
- ³ De sparsomme oplysninger om biskopperne i de vestdanske stifter bliver gennemgået nærmere i de følgende afsnit.
- ⁴ Begrebet ministerialer bliver drøftet nærmere nedenfor.
- ⁵ Det drejer sig om stamfædrene til det oldenburgske hus, altså Danmarks nuværende kongeslægt.
- ⁶ Se note 13.
- ⁷ Glismod var søster til biskop Meinwerk af Paderborn.
- ⁸ Svjatoslaw II af Kiev († 1076).
- ⁹ Dog ikke i Kiev. Jaroslaw døde i 1130 som fyrste af Rjazan.
- ¹⁰ Urigtigt.
- ¹¹ Uidentificeret.
- ¹² Udo II døde i 1082.
- ¹³ Albert af Stade begår her en forveksling. Udo II's søn Heinrich I (den Lange) af Stade var en ung mand ved faderens død, men han døde allerede i 1087. Historien må dreje sig om Heinrich I's brodersøn Heinrich II, som ganske rigtig var faderløs (faderen Udo III døde i 1106) og umyndig, indtil han overtog markgrevs-kabet fra sin farbroder Rudolf I i 1114. Heinrich II døde barnløs i 1128.
- ¹⁴ Henrik V regerede 1106-1125.
- ¹⁵ Dette er en åbenbar fejl. Udo II døde i 1082, og Ludger blev først hertug af Sachsen i 1106.
- ¹⁶ Albert af Stade betegner Friedrich som greve, fordi han var den faktiske magthaver i grevskabet.
- ¹⁷ Nu Bremervörde.
- ¹⁸ For eksempel forekommer det sandsynligt, at to af Harold Godwinsons brødre, Gyrð og Leofwine, som begge faldt ved hans side ved Hastings, havde stiftet familie, men der er ingen efterretninger derom (Mason 2004: 197).
- ¹⁹ Tænkeligt kunne Friedrichs mormor og hendes døtre have været på flugt til Danmark i forbindelse med den engelske konge Edward Bekenderens forsøg på at fordrive den mægtige Earl Godwin og hans sønner i 1051-1052 (Mason 2004: 59-81; Barlow 2002: 58-67; Walker 1997: 29-53). I så fald kunne Albert af Stades placering af skibbruddet i grev Udo I's tid være korrekt. Det er imidlertid ikke muligt at pege på nogen medlemmer af Godwins familie, der kunne være identiske med de skibbrudne, og det ville også være vanskeligt at forklare, at Godwin og hans sønner ikke forsøgte at befri deres kvindelige slægtninge, efter at de havde genvundet deres magtpositioner i 1052.
- ²⁰ Rosenfeld-kroniken sætter endog Friedrichs embedsperiode til tre år, hvilket er helt umuligt (Hucke 1956: 92 note 655).
- ²¹ De øvrige efterkommere af Friedrich af Stades mormor er nærmere behandlet af Adolf Hofmeister (Hofmeister

Noter

¹ Efter opregningen af korstogets ledere, der slutter med ordene, at de "drog ud på færd mod Jerusalem" (Hierosolimitanum iter aggressi sunt), fortsætter Annalista Saxo: "og foruden disse danernes konges broder med to biskopper og mange andre af hele Europas fyrster" (preterque hos frater regis Danorum cum duobus episcopis

1979: 193-194). De var alle ministerialer, hvis efter-slægt kan følges indtil begyndelsen af 1200-tallet.

²² Adam af Bremen skildrer Svend Tveskægs oprør mod faderen som en hedensk reaktion (Adam, 2. bog kap. 27; Schmeidler 1917: 87). ”Hedenskabene” synes alene at have bestået i fordrivelsen af de biskopper, som var indsat fra Bremen; i stedet indsatte kongen engelsk uddannede missionsbiskopper (Gelting 2007: 83).

²³ Man kunne tilføje, at Friedrich af Stade var særlig velegnet til at udføre en sådan opgave. Skønt rig og magtfuld var han dog stadig livegen, og hvis konsekvenserne af rovmordet skulle udvikle sig uheldigt for ærkebiskoppen, ville det ikke have så alvorlige konsekvenser at ofre en livegen, som hvis det drejede sig om

et medlem af højadelen.

²⁴ Adam af Bremen nævner ikke andre biskopper af Viborg, der blev bispeviet af ærkebiskop Adalbert († 1072); sml. Gelting 1992b: 69 om Oddo af Ribe.

²⁵ Håndskriftets signatur var Capsa Ambrosii, Pars prima, Ordo 4, nr. 1.

²⁶ Sml. Thomas Hills karakteristik af Øm i biskopperne Eskil og Svens tid som et biskoppeligt ”huskloster” (Hauskloster) (Hill 1992: 313).

²⁷ En bisperække fra den første Slesvigbiskops indvielse i 948 til midten af 1000-tallet (Holder-Egger 1881: 349-350) stammer fra Bremen og er dermed irrelevant i nærværende sammenhæng (Bolin 1931: 9-28).